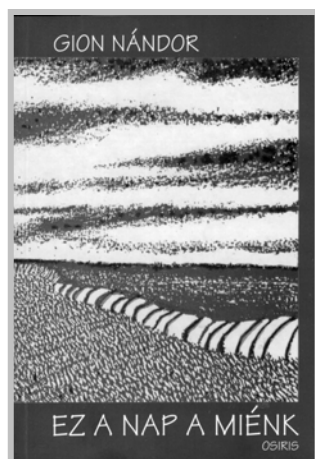

Édesszájú mesék

GION NÁNDOR: EZ A NAP A MIÉNK

Párját ritkító, sőt, újabb irodalmunkban egyedülálló vállalkozás Gion Nándoré: ha negyedszázad esztendeig húzódik-halasztódott is regénytrilógiája befejezése, végül mégiscsak elkészült a záró darabbal. Az 1973-as kiadású *Virágos katona*, az 1975-ös *Rózsaméz* után 1997-ben megjelent az *Ez a nap a miénk*. Tető alá hozását tizenhat esztendővel ezelőttre ígérte, a Forrás közölte beszélgetésben (1981. 11.). Görömbei András kérdésére válaszolta azt, hogy az anyag többé-kevésbé összeállt, és bár a három könyv közül „nyilván ezt a legnehezebb megírni”, tovább mégsem akarja halogatni, 1981-ben elkészül vele. Hogy miért nem így lett, bizonyára hosszú soruk volna az okoknak, alkotás-élektaniaknak és művészetpolitikaiaknak egyaránt. Örökhetett egy belső cenzor is – a lényeg az, hogy a harmadik kötet végére pont került. Az írónak volt türelme kívánni a jugoszláviai-magyarországi Révai Józsefek pusztulását-vesztét, hogy trilógiája ne legyen a vajdasági magyar irodalom *Felelete*, ne maradjon torzóban, mint annak idején Déry Tibor regénytervezete.

Megrajzolta tehát szülőhelye, a svábok, szerbek, magyarok és zsidók lakta középbácskai Szenttamás sok-sok alakos tablóját, középpontba állítva saját családjának „zseniális mesélő”-jét, anyai nagyapját. Az 1898-ban kezdődő és az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedeit és széthullását, továbbá az első világháborút, majd az azt követő esztendőket is felölelő, de mindvégig Szenttamáson meg a legszűkebb környékén játszódó történet így már nem szakad meg 1941 tavaszával, húsvét vasárnap reggelével, a magyarok bevonulásával, ahol a Rózsaméz, illetve az 1976-ban *Latroknak is játszott* címmel külön könyvben is közzétett két rész lezárult, hanem érintve a második világháború egynémely eseményét, eljut a magyarok kivonulásáig, a szerbek győzelméig, az első választáson az „új rendszer”-re, a szocializmusra szavazók hatalomra kerüléséig.

Az első szembetűnő különbség éppen ebből a vékonyított időmetszetből következik: az első kötet eseménymenete több mint két évtizedig tart, a második sem kevesebb, mint húsz évig, a harmadikra viszont alig esik öt esztendő. Az idő szűkítésére irányítja a figyelmet egyrészt maga a cím, másrészt az ebbe foglalt állítás többszöri megismétlése különböző alakok párbeszédeiben. Az „ez a nap a miénk” határozott kijelentése így önmagában is ítéletet hordoz: minősíti annak a fél évtizednek a körülményeit, emberi, társadalmi, történelmi viszonyait, amelynek azonban a minőségén túl az uralása, birtoklása iránt is kétségeket támaszt. A ké-

Osiris Kiadó
Budapest, 1997.
 262 oldal, 780 Ft

tely még nagyobb nyomatékkal jelenik meg a dialógusokban. Ezek a magyar csapatok Szenttamásra történt bevonulásának egyetlen egy napját nem a magyar fennhatóság egynéhány esztendejével állítják párhuzamba, hanem a háborús szölamok felhangosította millenáris időkkel. Az „Ezer éve itt vagyunk, és itt maradunk még ezer évig” ismételtetése a nemzeti-nemzetiségi illúziókkal való leszámolás folyamatának, az itt-ott már iróniába hajló kijózanodásnak, sőt, kiábrándulásnak a jelzésére szolgál. A szerzői, az elbeszélői és az alaki szó ítélete egymást erősíti azáltal, hogy az egyes szám első személyben előadott történet főszereplője is visszavisszatérően hivatkozik az ezer éves múltra és ezer éves jövőre. Legelőbb erős óhajtaszként, bizakodásként, mégpedig helyénvaló pátozzsal, mert a magyarok megérkezésének napja ezer év távlatát nyitja meg, szerepe, jelentősége hiperbolikusan kitágul, felnagyítódik. „Remélem, hogy tényleg ezer évig fog tartani” ez a nap – nyilvánítja ki közvetlenül, egy párbeszéd során. Az ezt követő dialógust már narrátori-szereplői magyarázat egészíti ki („akkor valóban azt hittem”). A legvégén, a legutolsó hivatkozáskor viszont nem az egyidejűséget imitáló élőbeszédként hangzik el, nem is alaki reflexióként, hanem

az önnön múltját felidéző elbeszélő

töprengéseként, a megváltoztathatatlan események és tények fanyar tudomásulvételeként. „...Az életemből minden bizsonnyal kimarad ezer év” – borong magában a háború után, a béke első heteiben. Főlényt és közönyt tettető komor hangulatába némiképp beszűrődik az „egy nap a világ” könnyelműsége, léhasága is, ám itt már nemcsak ama egy nap – a címbéli „miénk” – valósága, valós mivolta állítódik szembe az ezer év reményével és hitével, hanem a személyes sorsa – az „életem” egésze – is. A narrátor túlzása – kesernyően inkább, semmint keserűen – ezt

a véges időt úgy növeli végtelenné, hogy az életéből kimaradó „ezer év”-nél még fedhetőbb és múlóbb pillanatnak mutatja a „magyar világ” 1941 tavaszától 1944 őszéig tartó pár esztendejét.

Elsősorban talán ezzel – az embert „egyedüli példány”-nak, az életét „egyetlen élet”-nek tekintő – felfogással függ össze, hogy az elbeszélő idő történelmi, társadalmi eseményeinek számbavételekor szembetűnően erősnek mutatkozik valamiféle lajstromozási kényszer, a teljességre törekvés óhajtása. A beszélgetések és a beszéltetések így hoznak szóba a moldvai csángók Bácskába történő betelepítésétől vagy az újvidéki *hideg* napok „rendcsinálás”-ától kezdve Horthyék „kalandor politiká”-ján és „rossz oldalra” kerülésén, aztán a „vágóhíd”-ra juttatott II. magyar hadsereg doni vereségén, majd Magyarországon megsemmisítésén és a Szovjetunióval kötendő szövetség reménységén át a „zsidók elégetése”-nek tényéig, a jugoszláv partizánok garázdálkodásáig, kegyetlenkedésig, a vajdasági magyaroknak a Petőfi zászlóaljba való toborzásig, illetve gyűjtőtáborokba fogásáig, végül még a padlás-söprésekig is sok mindent, amit az elbeszélő korjelzésül fontosnak, lényegesnek vél. Szerepük nem több, mint egy képes történelmi album illusztrációié és aláírásaié: a regényalakok valami módon – többnyire szóbeszéd, híresztelés révén – tudomást szereznek róluk. Anélkül veszik azonban tudomásul őket, hogy a magatartásukra, cselekedeteikre a legcsekélyebb hatást gyakorolnák. Hírek, információk maradnak csupán, az idő szemetjei – nincs közük a szereplők emberi lényegéhez. És hogy nincs, ez kevésbé függ össze a mű záró jellegével, vagyis azzal, hogy egy trológia utolsó része, hogy nevelődési történetként, fejlődésregényként a változó helyzetek, kalandok során változatlan jellemek rögzült szokásait, könnyen kiszámítható reakcióit és reflexióit sorolja elő – ráadásul egyik főalakját a végpontig, halá-

láig juttatva el. A képes könyvszerűség, az illusztratív szerep sokkalta inkább magyarázható két fontos epikai tényezővel: az elbeszélő helyzetével és előadásmódjával.

Divatos szóval: a narrátori pozíciónak mindjárt a rögzíthetlensége tűnik fel. Tiszázatlan az a távlat, ahonnan a történeteket láttatja, az elmúltakat feleleveníti és megítéli. Vagyis kételyeket támaszthat az emlékezés hitelességét, megbízhatóságát illetően is. Tiszázatlan az elbeszélő és az elbeszélő idő egymáshoz való viszonya, habár különböző helyeken és vonatkozásokban előreutalások jelzik az eltéréseket. Am sohasem e két időt vonatkoztatja egymásra, a különbségeket minden esetben az elbeszélő idő tagolására szolgálnak. A puska „csakhamar tényleg bajt hozott rá”, „később tudtuk meg”, „később jó fuvarosgazda lett belőle”, „ekkor támadt egy ötletem, ami később talán az életemet mentette meg”, „tíz évvel később”, „addig még sok minden történt”, „azt hiszem, hogy ezzel a későbbiekre megmentettem a vejemnek” az életét – kezdődnek, eléggé egyformán az elbeszélői kommentárok. Es ugyanígy folytatódhatnak – „sok évvel később”, „évekkel később”, „azon a tavaszon még nem tudhattuk”, „az emberek később mesélték”, „később visszaemlékeztem rá”, „az elkövetkező esztendőkből” stb. –, anélkül, hogy e közbeiktatások, megszakítások növelnék a történetmondás izgalmát, feszültségét, emelnék intellektuális szintjét vagy legalább információkkal gazdagítanák. Az elbeszélő egyetlen egy helyen emlékeztet ugyan a korára (negyvennyolc éves, amikor 1944 novemberében vörös csillagos szerb „ficsúrok” érte mennek, és bekísérik a községházára), kideríthetetlen viszont, hány esztendő, amikor visszapergeti a múltját. Hogy az egykori tettek, cselekedetek és döntési helyzetek súlyát, jelentőségét módosította-e az azóta eltelt idő, befolyásolta-e nemcsak a hangoltságukat, de a megnevezésüket is (pl. a vágóhídra küldés, a kalan-

dor politika, a padlássöprés kifejezései nem újabb keletűek-e) – erről sem árulkodik semmi. És azért nem, mert Gion Nándor a narrátor szerepköréhez jóformán csak egyetlen egy epikai feladatot kapcsolt: az elbeszélőét, a mesélést, a történetek előadását – teljesen kihagyta viszont a meditációkat, vívódásokat magukban hordozó reflexiókat, magyarázatokat és elemzéseket, a leírás epikai elemét pedig nem mellőzi ugyan, csak félvállról veszi, elhanyagolja.

Elégé szegényes és sablonos így az alakjai köré, történeteinek mögé rajzolt környezet, társadalmi háttér. Még csak díszítésre sem szolgál, nemhogy az atmoszféra megteremtésére.

Az elbeszélő úgy festi le Szenttamás határát,

mint ahol tavasszal „megpuhult a föld, a parasztok éppen olyan szorgalmasan szántottak és vetettek, mint az előző tavaszon”, nem csoda hát, hogy nemsokára „egészségesen zöldellt a búza és az árpa, és egészségesen zöldelltek a nádasok is a folyó két partján, a vízben fürge fehér hasú halak úszkáltak, a halászoknak is jó fogásaik voltak”, nyárára meg „bőségesen termett a búza, a parasztok serényen arattak”, aztán „a kukoricatáblák szépen zöldelltek, a tisztesfű is szépen virágzott a búzatarlókon” – egyszóval a háború végére „valójában alig változott a határ, mégis megváltozott valamennyire és nem éppen jó irányba”. Hasonló szokványosságok, lapos általánosságok bukkannak fel a kisvárosi miliót vagy a családi kört ecsetelve. „Mindenki elégedettnek és jókedvűnek látszott”, a gyerekek „az utcán hógolyóztak, az asszonyok sokat nevettek a szobában és a konyhában”, a változást pedig az jelzi itt, hogy a magyar világ végére a gyerekek szomorúbbak voltak, mint az ásókkal menetelő honvédek, „az asszonyok halkán imádkoztak, a háborúból kiöregedett férfiak lehorgasztották a fejüket”. Érzékletes és szemléletes leírások hí-

ján még kevesebb lélektani hitelük van az olyan fordulatoknak és jellempróbáknak, mint amilyeneknek a felsorolásával a szerző az említett Görömbei-interjúban mintegy összefoglalja, kivonatolja a regényét. Van miről írni – nyilatkozta –, „bevonulásokról és kivonulásokról, de főleg azokról az emberekről, akik mindezt túléltek, vagy nem éltek túl. És mindezt elviselték, vagy nem tudták elviselni. És hogy közben minden pillanatban, nemcsak a háborúban, hanem közvetlen a háború után is állandó és sorsdöntő választások elé állította őket a helyzet”.

Az elbeszélői kommentárok, elemzések

éppen arra lettek volna hivatottak, hogy feltárják a válaszút előtt álló, a döntéshelyzetbe kényszerült alakok motivációit, erkölcsi gyötretéseit, lelkiismereti vívódásait, a személyiségnek a saját épsége, sértetlensége, tisztessége és önazonossága érdekében mozgósított szellemi és fizikai erőit. Gion elbeszélő-főszereplője azonban mintha nem ismerné az életnek sem az eszmei magasságait, sem a pokoli mélységeit. Sem az ideák éteri tisztaságát, sem az érzelmek zűrzavarait vagy az indulatok dúltságát. Sem a felemelkedés, sem a lealacsonyodás ellenállhatatlan vonzását. Ismeretlenek számára a habozó, latolgató, a következményeket mérlegelő alakok. Nagyön is ismerősek viszont a gyors döntéseik, az elhatározásaik felülvizsgálatára és megmátására képtelenek, legyen akár az életük a tét, és válasszák bár a halált is. A biztos vég sem lebegtetni eléjük az elmúlás vízióit. Nem a búcsúzás tapasztalatösszegző szavait keresik, nem számvetést csinálnak, hanem a méltó halál gesztusait gyakorolják. Kommentálatlan marad az élet is, a halál is.

Az, hogy a leíró s elemző-kommentáló szakaszokat szinte számba sem lehet venni, nemhogy tagolnák az elbeszélő (ezen belül is zömmel: „párbeszélő”) részeket, ritmust adnának nekik, lendületbe

hoznák őket – ez a regény „regényességét” fokozza. Miközben igazolódni látszik az a prózapoétikai felvetés, amely szerint ezeknek – a Genette által a narráció szünetének nevezett – az elemeknek az aránya szorosan összefügg az elbeszélő főhősnek a maga múltbéli énjével kapcsolatban kialakított véleményével: minél inkább egybe forrt vele, annál kevésbé keresi a maga mentségét, minél inkább egy és azonos az élete és a (regénybeli) története, annál kevésbé érzi szükségét a magyarázkodásnak. A sztorik: önigazolások. A helyes és követendő cselekedetek tanúsítói. Az öntudatos magatartásé. Így az az állítás is megkockáztatható – egy vajdasági magyar esztéta kötetecímét parafrázálva –, hogy a regénynek azért sincs öntudata, mert a főhősének nagyon is van. És a szerző annyira közel állónak érzi magához, hogy föl se igen merül benne az elbeszélő pozíciójának tisztázása, vagy hogy igazolnia kellene a megszólalás jogát, netán segédeszközökre lenne szüksége a története elmondásához. Ennek a helyzetnek van egy életrajzi magyarázata és egy poétikai következménye. Az előbbi lelőhelye a már hivatkozott Görömbei-interjú, a *Kimeríthetetlen forrás*. Itt beszél az életét meghatározó anyai nagyapjáról, akinél egy ideig nevelkedett, s akitől tán örökölt is valamit, mert „nagyon szép dolgokat tudott mesélni, és nagyon jól tudott mesélni”. A *Virágos katona* és a *Rózsaméz* után, természetesen, a trilógia záró darabjában is ő a főszereplő: Rojtos Gallai István, a citerás, Gion Mátyás apósa. Mezőőr, aki nemcsak a foglalkozását űzi, amikor be-betér egy-egy portára: „később ezekből a házból kerültek ki azok a gyerekek, akik nagyon hasonlítottak rá”. A félrelépéseiről tudott a fél falu, és tudott a felesége is, mégis megvédte, „verekedett érte asszonyokkal és férfiakkal is”. Más esetek, tények is bizonyíthatnák a beszélgetés megidézte „öregember” és a regénybeli Rojtos Gallai élettörténetének egye-

zését – az *Ez a nap a miénk* tehát úgy tisztelgés a nagyapa emléke előtt, hogy teljes azonosulás is vele. Az elveivel, a felfogásával, a magatartásával. Az unoka a nagyapa bőrébe bújt, az ő szemével láttat, vele megegyezően ítéli meg az élet dolgait – ennek tanúsítója a választott előadásmód, az egyes szám első személyű, vallomásos beszéd: a poétikai következmény. Volt róla szó, mennyire sematikussá lett emiatt a történelempép, felszínessé, sekélyessé a környezetrajz. Az egyetlen nézőpontból történő láttatás azonban egysíkúvá teheti – az abszolutizálás és az idealizálás révén – a viselkedésmintákat, magatartásképleteket is. A veszélyel számolt a szerző – mégis vállalta: új könyve a *Virágos katona* elbeszélőmódjára vált vissza, nem folytatja tehát a *Rózsaméz* harmadik személyű, tárgyilagosabb előadását. Így sem az a morál körébe tartozó, erkölcsi természetű kérdés okoz gondot, hogy vajon az elbeszélő példának állíthatja-e magát vagy a legjobb barátját, Török Ádámot. Az esztétikai jellegű dilemma az, hogy más, külső nézőpont híján nem teremődik distancia, nincs semmiféle távolságtartás az eseményekkel és a „mesék”-kel szemben. Az elbeszélői beállítástól teljesen idegen marad a humor, az irónia – az egyvégtében elmondott beszéddel pedig könnyen úgy járhatni, mint Rojtos Gallai a Török Ádáméval: kevés levegőt kap, elkábul tőle. Vagy mint ahogy az ő „nyitott szemmel álmodott” ábrándképével jár a szeretője, Imrisné Szkenderovics Paulina: ennek hatására „fényes szemekkel nézett valahová messzire”, már ha nem „párásodott be” egészen a tekintete. Pedig ennek – a gyönyörű zöld mezőről és a tiszta vizű nagy folyók partjáról, a szarvasokról és őzekről szóló – vissza-visszatérő mesének még nagyobb lehetne a szerepe, mint amilyen az „ezer év” és a címéli „ez a nap” ismétlésének van: nemcsak tagolhatná valamelyest az elbeszélés menetét, hanem jelezhetné az elbeszélő-főszereplő beszédé-

nek mind sablonosabbá, közhelyesebbé válását is. Azt, hogy a Paulinát megejtő üres szövirágai az érzelmeiben és a gondolataiban egyaránt kiüresedő emberre valának rá. Erre azok a – felesége szerint – „édesszájú meséi” is, amelyeket a kommunisták gyűlésein mond el az „új eszmék”-ről, testvériségről, egységről és egyenlőségről – merthogy a szerbek mint „jó beszédű ember”-t őt kérik fel szónokolni a „megbízható kommunisták” helyett.

Így teremődik meg annak a „nagyon okos ember”-nek a mítosza,

aki szerint „ügyes beszéddel az ördöggel is szót lehet érteni”, s aki (az interjú megfogalmazásában) mindig a könnyebbik felét igyekszik megfogni a dolgoknak, túl komolyan semmit sem vesz, magát a halált sem, és megússza szárazon – még a legörvénylőbb folyókat is. Ezért fordul hozzá három falubeli suhanc, és ő ezt a tanácsot adja a Petőfi-zászlóaljba besorozott fiataloknak: „A háborúban álljunk a győztesek oldalára, legyenek azok akárkik. Vonuljatok be a győztesek közé... Ha valaki közületek élve marad és visszajön, itthon teljes erővel fogjon bele a hangos hősködésbe. Féltéglával verje a mellét, és bizonygassa mindenkinek, hogy a magyar ifjúság milyen elszántsággal harcolt a fasiszmus ellen. Ezzel talán megmenthetitek egy csomó szenttamási ember életét”.

E megmentési kísérletet meg lehetne ítélni. Meg az elvtelenségre való felhívást, a „túlélni, minden áron” parancsát. Rojtos Gallai mezőőrködéséhez még illenék is ez az erkölcsöszködés. Csakhogy ez tévedéshez vezethetne, mert hiszen Rojtos Gallai nem erkölcsi törvények szerint él. De a cimborája, gyerekkora óta legjobb barátja, Török Ádám még kevésbé. Szerinte az „ügyes ember” kihasználja a zűrzavart és fejetlenséget a maga gyarapodására, és akár rablás és gyilkosság árán is megszerzi azt, ami neki jár. „Török Ádám olyan volt – szól egy helyütt az elbeszélői

kommentár –, mint a Sátán a Bibliában, aki élvezi mások szenvedését.” Mégis ez az ördögfajzat lesz az üldözöttek gyámoltója: védelmébe veszi a zsidókat, előbb a kocsmában, ahol nem akarják őket kiszolgálni, majd a saját portáján, ahol Lusztig Mártont bújtatja el. Amikor pedig üldözötté válik, önként adja fel magát, mert nem hagyhatja, hogy miatta kiirtsák a családját. Hasonlóképpen lovagias és hősiessé aztán Lusztig viselkedése: amikor csendőrök jönnek a lótolvaj Törökért, azt hazudja nekik, hogy ő kötötte el a lovakat, csak a sötétben ide tévedt velük. Sötétkékké ruhában, fehér ingben és lakkcipőben megy a biztos halálba, ám mielőtt megbilincselnék, még kezét fog Török Ádámval, és elnézést kér tőle a fölfordulásért. Ugyancsak a „jótett helyébe jót várj” mesei igazságszolgáltatása érvényesül Jaksics Száva és Rojtos Gallai közös jelenetében: az ősz bajuszú öregember kiszabadítja a szerbek „félelem-bűzös vagy dühödten vicsorgó gyülekezet”-éből. Mint mondja: „lekvitteltem a tartozásomat”, a magyarok érkezése után „te megmentetted az életemet. Most viszont én mentettem meg a tiédet”. Mudrinszki Ozren pék ugyanígy viszonyozza Rojtos Gallai egykori figyelmességét, és menti meg a veje, Gion Mátyás életét. A gyengébbek felkarolásával, a kiszolgáltatott helyzetben lévők megsegítésével, a jótétemények viszonzásával lényegében nem erkölcsi parancsokat követnek, hanem illemszabályokat, íratlan viselkedési szokásokat. Mint ahogy Rézi is, amikor elégtételt vesz az urát gyalázó Imrisen: paráználkodhat, latorkodhat a férje, az „édesszájú meséi”, kedveskedései elegendőek, hogy megbocsásson neki.

Az illem, a konvenció közömbösíti az erkölcstelenséget

– ahhoz hasonlóan, ahogy Herczeg Ferenc világában is, Barta János tanulmánya sze-

rint. Nem az erkölcsi törvények a sérthetetlenek itt sem, hanem az illemszabályok – talán a feudális képződményű „úri moral” jegyében. A két gyerekkori cimborá magatartása az erkölcs szigorú ítélőszéke elé állítva biztosan megbukna. Felmentést legfeljebb úgy nyerhetne, ahogy Rojtos Gallainé, Rézi védi a felszarvazott, dadogós Imris által „öreg, bagzó kecskebéká”-nak csúfolt férjét. Az asszony szerint is egy „minden hájjal megkent”, „álmodozó citerás kurafi”-nak, a „falú legsötétebb gazemberének vagyok a felesége”. De: „Szűzmáriám, mégis mennyire örülök ennek”. Ilyen pillanatok után a főhős csordultig telhet jóleső érzéssel, okkal lehet elégedett magával: „Megint büszke voltam magamra” – közli egy hasonló alkalommal. Am itt sem a büszkeséggel akad gond. Hanem azzal, ami a meglepődöttségéből fakad: az egymás után elbeszélte történeteknek nincs téjük. Ha úgylis elhárítatik minden akadály, ha úgylis megoldódik minden vészhelyzet, akkor izgalom, feszültség sincs, vagy csak mesterségesen lehet felcsigázni őket. Az elbeszélői helyzet tisztázatlanságának és a választott elbeszélőmódnak együtt végül ezek a következményei.

A főhős-elbeszélő egyedi és egyszeri emberi sorsának önmagán túlmutató értelme és jelentése azt sugallja, hogy a történelem nem az önkény, az erőszak, a fenyegetettség ismétlődő tapasztalata, hanem olyan keret, amelyet hazugsággal, hamissággal és hősködéssel elviselhetővé lehet alakítani. Az *Ez a nap a miénk* ugyanúgy ámít és kábít ezzel, ahogy a széptevő, illetve a szónokló Rojtos Gallai zsongított a nagy folyóról ábrándozva és az egyenlőséget hazudva.

Márkus Béla